

معرفی نسخه‌های خطی آثار مولانا در کتابخانه دانشگاه مرکزی بنارس

سید حسن عباس *

ما همه از احمیت و فواید نسخه‌های خطی آگاه هستیم. این نسخه‌ها در گوشه و کنار کشور وسیع و پهناور هندوستان موجود هستند. در کتابخانه‌ها و موزه‌های دولتی، نیمه دولتی، آرشوها، مدارس و دانشگاه‌ها و در ذخیره‌های شخصی کشورمان این نسخه‌های خطی به زبان‌های اردو، فارسی و عربی نگهداری می‌شوند. درباره وضع و کیفیت آن‌ها اگر نمی‌توان گفت که بسیار خوب است، باز هم می‌توان آن‌ها را مطلوب دانست، برخی از این‌ها با کمک‌های مالی دولت‌های مرکزی و ایالتی اداره می‌شوند و دولت برای خریداری و نگهداشت نسخه‌های خطی و چاپی بودجه‌ای خاص در نظر می‌گیرد. اما نسخه‌های خطی که در کتابخانه‌های نیمه دولتی، مدرسه‌ها، خانقاه‌ها و در ذخیره‌های شخصی موجود هستند، وضع آن‌ها بسیار نامطلوب و بسی در معرض نابود شدن هستند و هیچ‌کس نیست که فکری برای حفظ و نگهداشت آن‌ها بکند. فهرست این‌گونه نسخه‌ها هم آماده و چاپ نشده است و کمتر کسانی هستند که علاقه به کار فهرست‌نویسی دارند و افرادی نیز وجود دارند که این کار را بک کار معمولی و بی‌اهمیت تلقی می‌کنند.

اما جای خوشبختی است که اخیراً اداره مخطوطات ملی (National Manuscript Mission) با کمک مالی دولت مرکزی، نهضت تازه‌ای در کار فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی در هند را آغاز کرده و با همه کمی و کاستی‌ها، می‌توان این کار را در راه احیاء و

* استادیار فارسی دانشگاه هندوی بنارس، واراناسی.

حفظ نسخه‌های خطی این کشور، کار مثبتی تلقی کرد و اقدامات اداره مزبور را قابل ستایش قرار داد.

*

دانشگاه هندوی بنارس که یکی از دانشگاه‌های بزرگ رهایشی (Residential) در آسیا محسوب می‌شود، در شهر بنارس، شهر مقدس هندوان واقع است. در سال ۱۹۱۶ میلادی توسط پاندیت مدن موهن مالویه بنیان‌گذار شده است. وی دارای شخصیت مهم و بزرگ و در ردیف راد مردان کشور به‌شمار می‌رود که در راه ارتقاء سطح علمی و معنوی جوامع مختلف کشور خود، این مرکز عظیم علم و دانش را بنا نهاده و تمامی عمر در توسعه و گسترش دادن آن دامن سعی و جهد را از دست نداد و بالاخره امروز این دانشگاه هندوی بنارس که نه فقط در هند بلکه در سراسر جهان، شهرت فراوان کسب کرده است و دانشجویان از سراسر کشور و دنیای برای کسب علم و دانش و هنر در هر شعبه علوم و فنون به شهر بنارس سرازیر می‌شوند.

*

کتابخانه مرکزی دانشگاه که نام آن به نام سیاجی راو گائیکواد نامگذاری شده است، به صورت زیر در تابلوی کتابخانه ثبت است. اما به خاطر آسانی و سهولت، مردم آن را فقط به کتابخانه مرکزی، یاد می‌کنند. این کتابخانه، طبق آمار جدید که از طرف کتابخانه مذکور منتشر شده است، دارای نسخه‌های خطی در مراکز زیر تحت نظارت دانشگاه است:

کلکسیون نسخه‌های خطی در مراکز مختلف

۷۲۲۷ نسخه

دانشگاه مرکزی

" ۵۰۲۰

بهارت کلاً بهون (Bharat Kala Bhawan)

" ۲۱۸

دانشکده اس.وی.دی.وی. (Faculty of S.V.D.V.)

" ۷۵

رتویر سانسکریت پات‌شالا (Ranvir Sanskrit Pathshala)

" ۱۶

دانشکده آرئوویدا (Faculty of Aryueda)

کلکسیون براساس رسم الخطّ

۱۴۰ نسخه	اردو (فارسی رسم خط)
" ۵۴۵	بنگالی
" ۲	تبتی
" ۳۳۴۰	دیوناگری
" ۷۹	عربی
" ۱۲	گرنتها (Grantha)
" ۴	تیلگو
" ۲۱۶۰	شاردا (Sharda)
" ۹۳۷	فارسی
" ۸	نواری (Nevari)

از نظر مواد (Material) ۷۱۹۶ نسخه روی کاغذ، ۱۲ در بهوج پاتر (Bhoj Patra) و ۱۹ نسخه بر تار پاترا (Palm leaf = Tada Patra) نسخه‌های مصوّر: از نظر نسخه‌های با تصویر نیز کتابخانه مرکزی غنی است و ۵۱۲ نسخه مصوّر در این کتابخانه موجود هستند.

قدیمی‌ترین نسخه: در این کتابخانه، قدیمی‌ترین نسخه خطی، بهاگوت سپتم اسکندا (Bhagwat Saptam Skandha) به سانسکریت است که دارای تاریخ ۱۳۷۵ م/ ۷۷۷ هجری می‌باشد.

فهرست‌ها: چند فهرست نسخه‌های خطی این کتابخانه نیز چاپ گردیده است که شرح آن به‌قرار زیر است:

(۱) نوادر بنارس: نوشته پروفیسور حکم چند نیر (م: ۱۹۹۲ م).

پروفیسور حکم چند نیر استاد و رئیس گروه اردو، دانشگاه هندوی بنارس به‌عنوان بالا در دو قسمت فهرست دست‌نویس نسخه‌های خطی اردو، فارسی و عربی را در مجله اردو ادب (علیگر) در سال ۱۹۶۶ م به چاپ رسانیده بود که شامل نام نسخه‌ها، مؤلف/مرتب/مصنف، نام کاتب، تاریخ کتابت و غیره می‌باشد.

(۲) پروفیسور اَمْرِت لعل عشرت (۱۹۸۹-۱۹۳۰ م) استاد گروه فارسی (در آن موقع گروه عربی، فارسی و اردو جداگانه نبود و پس از جداشدن در ۱۹۷۳ م، ایشان به گروه فارسی منتقل شده بودند) فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه را با مشخصات زیر انتشار داد:

Dr. Amrit Lal Ishrat: A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Banaras Hindu University Library, 172 pages, Rajesh Printing Work, Varanasi.

سال انتشار ندارد، اما از دیباچه معلوم می‌شود که در ماه ژوئن ۱۹۶۵ م کار فهرست‌نویسی به پایان رسیده بود.

علاوه بر این دو جلد فهرست زیر از نسخه‌های خطی سانسکریت و آریوویدا (Aryurveda) نیز انتشار یافته است.

(۳) فهرست نسخه‌های خطی سانسکریت در کتابخانه گائیکواد، کتابخانه بهارت کلا باون و کتابخانه مهاودیاله دانشگاه هندوی بنارس^۱.

(۴) فهرست نسخه‌های خطی آریوویدا دانشگاه هندوی بنارس، گردآورنده دکتر راماشنکر تریپانی، تصحیح پروفیسور پی.وی. شرم، ۱۹۸۴ م.^۲

در این کتابخانه، همچنان‌که از آماري که قبلاً داده شده، نشان می‌دهد که نسخه‌های خطی عربی و اردو کمتر از نسخه‌های خطی فارسی هستند با وجود این در عربی و همچنین در اردو نسخه‌های معتبر و قابل توجه موجود است که فعلاً از ذکر آن صرف نظر می‌شود.

درباره گنجینه نسخه‌های خطی فارسی باید توجه داشت که در هر کتابخانه چند نسخه خوب از نظر هنر خوشنویسی یا به خط مصنف/مؤلف/مترجم بودن آنها یا از نظر کاتب و تاریخ و یا دارای مهر و امضای شخصیت‌های مهم ادبی و تاریخی و منحصر به فرد بودن نسخه‌ها، پیدا می‌شود. همان‌طور در این کتابخانه نیز این‌گونه نسخه وجود

1. *Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts in Gaekwad Library, Bharat Kala Bhawan Library and Sanskrit Mahavidyalay Library, Banaras Hindu University.*

2. *A Descriptive Catalogue of Manuscripts on Aryurveda in the Banaras Hindu University, compiled by Dr. Rama Shankar Tripathi, edited by Prof. P.V. Sharam, 1984.*

دارند و اهمیت این گنجینه خطی را دو چندان می‌کنند. برخی از این گونه نسخه‌ها را محققان و پژوهشگران از آن جمله راقم سطور معرفی نموده است و بعداً نیز معرفی خواهند شد.

*

مولانا جلال‌الدین محمد بن سلطان‌العلما محمد بن حسین خطیبی معروف به بهاء‌الدین (ولادت: ۶ ربیع‌الاول ۶۰۴/۵ ۱۲۰۷ م در بلخ و وفات: یکشنبه ۵ جمادی‌الآخر ۶۷۲ هـ/ ۱۲۷۳ م در قونیه) یکی از شخصیت‌های مهم ادبی و عرفانی است که به خاطر سرودن مثنوی معنوی که بیش از ۲۶ هزار بیت دارد، در ادبیات جهانی شهرت فراوان نصیب او شده است و مثنوی او «هست قرآن در زبان پهلوی» نامیده شده است. او مانند شاعران دیگر ایرانی در شبه قاره نیز محبوبیت و مقبولیت بیش از حد کسب کرده و ابیاتی از مثنوی معنوی و دیوان شمس را مردم حرزجان کرده، همواره در سخنان و نوشتار خود به طور مثال می‌آورند. همین مقبولیت و محبوبیت مثنوی سبب شده که شرح‌ها و ترجمه‌ها به زبان‌های محلی این جا انجام شود و صدها کتاب در شرح و ترجمه مثنوی و منظوم به وجود آمده که برخی از آنها به زیور طبع آراسته گردیده و بیشتر به صورت نسخه‌های خطی در کتابخانه‌ها نگه‌داری می‌شود.

در کتابخانه مرکزی دانشگاه هندوی بنارس در ذخیره لاله سری رام نیز چند نسخه از دیوان شمس تبریزی موجود است که این جا مختصراً معرفی می‌شود:

۱. شماره پیاپی ۵۲۷

این نسخه مثنوی معنوی، دفتر اول مثنوی است که به خط نستعلیق در ۱۵۲ برگ، هر برگ ۱۶ سطری، عناوین سرخ و محشی است. نسخه از هر لحاظ خوب است البته جای جای آثار کرم خوردگی نیز دیده می‌شود. روی صفحه اول و آخر، دو مهر بوده که الان فقط علامت‌شان باقیمانده است و خود عبارت مهر قابل خواندن نیست، زیرا عبارت را محو ساخته‌اند. در صفحه اول در گوشه‌ای عبارتی دیده می‌شود که اصلاً ناخواناست، فقط چیزی که خوانده می‌شود، این است:

«مالکه ذره خان ولد فرید خان...»

ترقیمه هم هست اما بیشتر عبارت آن را کسی محو ساخته است و فقط عبارت زیر خواناست:

«... ظهر بناریخ بیست و هشتم شهر شعبان سپری شد

من توفیق الله عز اسمه (گ: ۱۵۲).

آغاز: بشنو از نی چون حکایت می کند و از جدایی‌ها شکایت می کند

*

پایان: صبر آرد آرزورانی شتاب صبر کن و الله اعلم بالصواب

خط متن و حاشیه‌ها جدا جداست. این نسخه هندی است و قدیمی هم است. اندازه ۱۳×۹ سم.

۲. شماره ۵۲۸

این نسخه مثنوی معنوی بسیار خوش خط و زیباست و از دیدن آن معلوم می شود که نسخه ایرانی است. تمام نسخه به خط نستعلیق ریز و خوش نما، مجدول به زر، عناوین سرخ و شامل دفترهای دوم، سوم، چهارم، پنجم و ششم است. البته ناقص الاول هم است. برخی صفحات را موریانه خورده است. نام کاتب را ندارد. جایی که نسخه شروع می شود، آغازش چنین است:

عقل ازین غالب شدن کی گشت شاد چون درین غالب شدن دید او فساد

*

پایان: چون ز راز و ناز او گوید زبان یا جمیل الستر خواند آسمان

این دفتر دارای ۵۸ برگ و متن هر صفحه ۱۶ سطر دارد. اندازه ۱۰×۱۶/۵ سم.

دفتر سوم: بعد از دیباچه نثری، آغاز:

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار این سوم دفتر که سنت شد سه بار

*

پایان: گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفتر چارم بگو

۸۱ برگ.

دفتر چهارم: آغاز پس از دیباچه:

ای ضیاءالحق حسام‌الدین تویی که گذشت از مه بنورت مثنوی

*

پایان: نمودن جبریل خود را به مصطفی به صورت خویش...

مصطفی می‌گفت پیش جبریل که چنان که صورت تست ای خلیل

ناقص الآخر، ۶۶ برگ.

دفتر پنجم: آغاز:

شه حسام‌الدین که نور انجم است طالب آغاز سفر پنجم است

ای ضیاءالحق حسام‌الدین راد اوستادان صفارا اوستاد

*

زان نشد فاروق را زهری گزند که بُد آن تریاق فاروقیش قند

هان بجو تریاق فاروق ای غلام تا شوی فاروق دوران و السلام

بر بیت آخر خط کشیده شده است و پس از آن عبارت زیر آمده است:

«تَمَّتْ هَذَا الْمَجْلَدُ الْخَامِسُ مِنَ الْمَثْوَى»

سپس تاریخ مقابله ۱۰۶۹ هجری درج است از این قدامت نسخه به دست

می‌آید. فقط همین جا این تاریخ دیده می‌شود و در جای دیگر هیچ تاریخ موجود

نیست. ۸۱ برگ.

دفتر ششم: پس از دیباچه مثنوی، آغاز به قرار زیر است:

ای حیات دل حسام‌الدین بسی میل می‌جوشد به قسم سادسی

*

پایان: در دل من آن سخن زبان میمنه است زانکه از دل جانب دل روزنه است

قد وقع الفراغ من تحرير المثنوی المعنوی الهادی الی صراط الستوی بعون الله و حسن

توفیقه و صلی الله علی سیدنا محمد و آل و اصحابه اجمعین.

عبارت حاشیه را محو نموده شده و احتمال است که در آن نام کاتب باشد. بر

بیت زیر خط کشیده شده است:

ختم کردم لب ببینم ای جواد فهم کن والله اعلم الرشاد

و زير آن عبات: «تورالله مررده»

۷۱

تاريخ مثنوى معنوى

نوشته شده است.

نسخه از نظر صحافى و جلد هم خوب بود اما الان جلدش شكسته و نسخه هم احتياج به مرمت درد.

۳. شماره ۵۲۹

دفترهاى اول و دوم و سوم مثنوى معنوى كه به خط نسخ و نستعليق است. نسخه قدمت دارد و تاريخ ۱۰۹۶ هـ / ۱۶۸۴ م دیده مى شود. بحشى، عنوانها سرخ، كيفيت نسخه بسيار خراب است. ۴۶۴ برگ، اندازه ۱۲×۱۰ سم. در آغاز نسخه فهرست دفتر نخستين مثنوى معنوى مولوى، آمده است. آغاز: بشنو از نى چون حكايت مى كند و ز جدائى ها شكايت مى كند

*

پايان: صبر آرد آرزو رانى شتاب صبر كن و الله اعلم بالصواب
«تمت تمام شد: دفتر اول مثنوى معنوى حضرت مولوى رومى بروز شنبه بتاريخ سيزدهم محرم الحرام ۱۱۹۰ هـ [۱۷۷۶ م]. به دست سيد كريم بخش. نوشته بماند سيه بر سفيد نويسنده را نيست فردا اميد دفتر اول تا صفحه ۱۵۴ به پايان مى رسد و دفتر دوم از صفحه ۱۵۵ ب شروع مى شود. اصل نسخه به خط نسخ است و كاتب سيد كريم بخش صفحات گم شده را به نستعليق كتابت نموده و با نسخه پيوست کرده است. تاريخ كتابت اصل نسخه ۱۹ جمادى الاول و جمادى الثانى ۱۰۹۶ هجرى مى باشد. دفتر دوم: آغاز پس از ديباچه:

مدتى ابن مثنوى تاخير شد مهلتى بايست تا خون شبر شد

*

پايان: قوم ديگر ناپذيرا ترش و خام ناقصان سرمدى تم الكلام
ترقيمه: «تمت هذه المجلد الثانى فى التاريخ نوزدهم شهر جمادى الاول ۱۰۹۶ هـ».

این دفتر صفحه ۲۸۹ تمام می‌شود و از ص ۲۹۱ دفتر سوم آغاز می‌شود. دفتر سوم: در آغاز این دفتر فهرست مطالب دفتر سوم به‌عنوان «فهرست دفتر سوم مثنوی معنوی» آمده است و فهرست به‌صفحه ۲۹۷ تمام می‌شود و اصل دفتر سوم از ص ۲۹۸ آغاز می‌شود. پس از دیباچه نثر، چنین آغاز می‌شود: ای ضیاءالحق حسام‌الدین بیار این سیوم دفتر که سنت شد سه‌بار

*

پایان: گر تو خواهی باقی این گفت‌وگو ای اخی رو دفتر چارم بجو
«تمام شد دفتر سیوم از کتاب مثنوی معنوی مولوی... بتاریخ نوزدهم شهر جمادی‌الثانی روز پنجشنبه ۱۰۹۶ هـ اتمام یافت».

۴. شماره ۵۳۰

دفتر اول: این نسخه نیز یکی از نسخه‌های خوب مثنوی معنوی از لحاظ خوشنویسی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه بنارس است. دو صفحه آغازین زرافشان، سرلوح هم زرین، دارای گل و بوته‌های رنگین و تمامی نسخه جداون زرین دارد. عنوان‌ها سرخ و خط آن نستعلیق خوب است. کاتب: میر ابوالحسن الحسینی رضوی عرف میر کلن، تاریخ کتابت: ۳ ربیع‌الثانی روز جمعه ۱۲۰۸ هـ [۱۷۹۳ م].

آغاز و پایان: همان.

وضع ظاهری نسخه بسیار ناگفتنی است. تمامی صفحات آن جدا جداست و نیز به‌صحافی جدید دارد. ۱۹۹ برگ، ۱۲ سطر، اندازه: ۳۱×۱۸/۵ سم.

ترقیمه: «تمت تمام شد دفتر اول مثنوی معنوی حضرت مولانا جلال‌الدین رومی رحمة الله علیه بتاریخ سیوم شهر ربیع‌الثانی روز جمعه ۱۲۰۸ هـ یک‌هزار و دو صد و هشت هجرت‌النبی صلی الله علیه و آله و سلم به‌ید الضعیف النحیف العبد میر ابوالحسن الحسینی الرضوی عرف میر کلن غفرالله ذنوبه و ستر عیوبه صورت تحریر یافت. فرد:

هر که خواند دعاء طمع دارم زان که من بنده گنهگارم»

در صفحه آخر نسخه در گوشه‌ای ملکیت کتاب را به نام «نواب عبدالله الاحد خان وزیر» نوشته شده است. اما به نظر می‌رسد که این نام را بعداً افزوده‌اند زیرا علامت محو ساختن عبارت قبلی به خوبی دیده می‌شود.

۵. شماره ۵۳۱

این نسخه دارای تمام دفترهای مثنوی است. خط نستعلیق ریز، چهار ستونی، عناوین سرخ، نام کاتب و تاریخ کتابت را ندارد. دفتر اول: آغاز و پایان: همان.

۴۴ برگ، ۲۵ سطری. پس از پایان دفتر این بیت نیز ثبت است:
این چنین فرمود مولانا ز ما کنج رحمان پیشوای اتقیا

دفتر دوم: آغاز و پایان: همان.

این جا نیز بیت فوق آمده است. ۴۱ برگ.

دفتر سوم: آغاز و پایان: همان.

«تمت دفتر سیوم من المثنوی»، ۵۲ برگ.

دفتر چهارم: آغاز: همان.

پایان: عرش چه و چرخ چه ای ذولباب و مطالب ختم کن و الله اعلم بالصواب
«جلد چهارم باتمام رسید و الله ولی التوفیق ختم الله تعالی بالخیر والظفر». ۴۴ برگ.

دفتر پنجم: آغاز و پایان: همان.

«تمت تمام شد جلد پنجم از مثنوی مولوی مولانا روم». ۴۸ برگ.

دفتر ششم: آغاز و پایان: همان.

پایان: گر نگویم آن راست برد در بگویم آن دلت آید بدرد

ناقص الآخر.

پس از پایان رسیدن نسخه مذکور، نسخه دیگر از مثنوی آغاز می‌شود که با این نسخه مجلد است. نسخه زیر بحث هم به خط نستعلیق، چهار ستونی و هر صفحه ۱۹ سطری است. عناوین سرخ، محشی، ترقیمه هم دارد اما نسخه چنان پوسیده و خسته است که عبارت آن جای جای خوانده نمی‌شود هرچه اینجانب توانسته است، آن را می‌آورد.

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و الصلوة
و السلام على سيد بخلائق الورى محمد المصطفى و على اصحابه مصايح
الظلام و الدجى و آله و عترته ازواجه و ذرياته و اهل بيته... الدين احسنوا
بالحسنى و على... نجوم سماء العلى بعدد الحصى و الورى... و صاحب قاب
قوسين او ادنى بفضلك و كرمك... باتمام كتابه هذا المثنوى المعنوى الرومى
جلال الدين و الحق محمد بن محمد بن حسين البلخى... فى سنة الف و اربعين
و سبع من الهجرة... خواجه عبدالحق.

آغاز: ... اندر خروش پیش امرش موج در پائین کوش

*

پایان: جام گردون را ازو آید نوا کره شش باشد همیشه زان هوا
وضع صفحات پایانی نسخه بسیار ناجور است.

۶. شماره ۵۳۲

دفتر اول: به خط نستعلیق، عناوین سرخ، تاریخ کتابت ۱۰ آوریل ۱۸۲۸ م/ ۲۴
رمضان المبارک ۱۲۴۴ هـ، محشی، ۲۹۲ ص، ۱۶ سطری، اثر کرم خوردگی دارد،
اندازه: ۲۷×۱۷/۵ سم.

آغاز و انجام: همان. روشکاد علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ترقیمه: «دفتر اول مثنوی معنوی مولوی ملا روم علیه الرحمه بتاريخ دهم ماه
اپریل ۱۸۲۸ م مطابق بیست [و] چهارم ماه رمضان المبارک ۱۲۴۴ هجری در مقام
مهمرا (کذا) بنابر ملاحظه شیخ غلام غوث صاحب تحریر یافت، تمت تمام
شد».

نسخه مجلد است.

۷. شماره ۵۳۳

دفتر چهارم مثنوی است به خط نستعلیق، نام کاتب و تاریخ کتابت را ندارد،
عناوین سرخ، ظاهراً نسخه خوب است. آغاز و انجام: همان است. ۱۴۶ برگ،
۱۵ سطری، اندازه: ۱۱/۵×۱۸/۵ سم.

۸ شماره ۲۵۱: دیوان شمس تبریزی

که آن را به نام مراد خود شمس الدین تبریزی ساخته و در غزلها تخلص «شمس» و «شمس الحق» و «شمس تبریزی» آورده است.^۱

این نسخه از دیوان شمس دارای مثنوی و غزلیات به ترتیب الفبایی می باشد. به خط نستعلیق ریز و خوش، جداول سرخ، کاغذ هم خوب و محکم است. ۲۰۳ برگ، اندازه: ۲۷x۱۶ سم. تاریخ کتابت ۲۷ ذی الحجه ۱۲۲۷ هجری [م. ۱۸۱۲]، نام کاتب احتمالاً محمد ابرار است.

آغاز: هست بسم الله الرحمن الرحيم مصحف آیات اسرار قدیم

*

پایان: حاکم آن ملک روزی از قضا کرد لشکر جمع از بهر غذا مثنوی مذکور در ۹۶ ورق آمده و از ورق ۹۷ غزلیات آغاز می شود. پس از آن برخی صفحات افتاده است.

آغاز غزلیات:

سرّ دو جهان کمن هویدا
ای ساقی جان پرکن آن ساغر پیشین را
این راهزن دل را وان راهبر دین را

*

پایان: گفتم بنما دمی به خویشم
گفتا بگذر ز ما سوی الله
غزلیات تا ردیف «ه» است. در آخر نسخه یک مهر مدور بوده که آن را محو کرده اند و از «خاتمه» نیز یک سطر را با جوهر مشکی خراب نموده اند.

۹. شماره ۵۹۴: مرادالمحتاجین

تألیف: مراد علی بن سید عبدالعزیز بخاری
کتاب فوق در واقع یک مجموعه مناجات است که مشتمل است بر نظم و نثر از شاعران و نثرنگاران مختلف از آن جمله مولانا مؤلف می گوید:

۱. احمد منزوی: فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان، منظومه ها (۱)، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، اردیبهشت ماه ۱۳۶۵ ه. ش/ ۱۴۰۶ تا ۱۴۰۸ هجری، ج ۷، ص ۲۰۷.

”برای فلاح و نجات خود و به جهت فرزندان و دوستان خود اوّل تیمناً و تبرکاً از کلام حضرت امیرالمؤمنین علی صلوة الله علیه و علی اولاده و ارواحه و احبابه مناجات یا سامع الدعاء که به طور نظم است نوشته و بعد از آن از کتب‌های (کذا) منظومه مثل مثنوی مولانا روم و حدیقه حکیم سنایی و منطق الطیر شیخ فریدالدین عطار و بوستان شیخ سعدی شیرازی و سلسله الذهب ملا جامی و از کلام خسرو و غیره بزرگان رحمة الله علیهم اجمعین و از تصانیف اکابر و از نثر تصانیف بزرگان دین تألیف نموده و اکثر ابیات مشکله را شرح از خود بر حاشیه‌ها نوشته شد.“

رسالة مزبور مشتمل است بر دو باب. شرح آن به قرار زیر است:

باب اوّل: در مناجات، مشتمل بر دو فصل.

فصل اوّل: در مناجات منظومه.

فصل دوم: در مناجات نثر.

باب دوم: در تلقین ذکر و فکر از آیات قرآنی و رضا به قضا و قدر و توکل و رضا و تسلیم و بیان احوال پیری و ترک التفات از دنیا و مافیها و خب جاه و مهلکات دیگر و انواع فواید دینی و دنیوی و نام این رساله مرادالمحتاجین نهاده شد.

در این رساله که به خط نستعلیق، عناوین سرخ و نام کاتب و تاریخ کتابت را ندارد و در ۱۸۵ برگ است، گزیده‌هایی از هر شش دفتر مثنوی مولانا به مناسبت موضوع آورده شده و همچنین انتخاب از دیوان شمس و مثنوی سلطان ولد نیز دارد. مؤلف در حاشیه‌ها برخی از ابیات را شرح نیز کرده است. این مجموعه مناجات از نظر موضوع خود بسیار قابل توجه است و از نظر انتخاب از مثنوی مولانا، بزرگترین مجموعه، می‌توان قرار داد.

در آخر کلام به طور جمله معترضه باید عرض کنم که در این مجموعه بیتی از اورنگ‌زیب نیز دیده می‌شود. در نسخه بیاض (شماره ۷۱) نیز یک بیت از ورنگ‌زیب عالم‌گیر را دیده بودم که این است:

هرکه بد کرد به ما خوب نکرد از مکافات عمل غافل بود